

ЛИНГВОПОЭТИКА - ТИЛ ВА АДАБИЁТ МУШТАРАКЛИГИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7786551>

ELSEVIER

Мусулманова Наргиза Рахматиллаевна

Алишер Навоий номидаги ТошДўТАУ доценти

Телефон: 91-222-80-28

Email: Nargizajon75@mail.ru

Received: 22-03-2023

Accepted: 22-03-2023

Published: 22-03-2023

Abstract: Мазкур мақолада лингвопоэтиканинг дунё тилшунослиги ва адабийшунослигида тутган ўрни, рус ва Европа олимлари томонидан ўрганилиши, грамматик воситаларнинг тадқиқи, таҳлили ва уларга тилшунос олимларнинг муносабати ҳақида фикр боради. Лингвопоэтик тадқиқотлар ўзининг узоқ тарихий ўтмишига эга эканлиги, адабиёт ва лингвистика бир-бирига боғлаб ўрганиш тенденциялари, тил - парадигматик муносабатлар мавжуд бўлмаган ва, аксинча, синтагматик муносабатлар мавжудлигидаги бирликлар тизимларидан таркиб топган тилшунослик объектига айланганлиги ҳақида олимларнинг фикрларига муносабатлар билдирилади. Лингвопоэтика методология даражасида ўрганилиши унинг лингвистика соҳасида ўзига хос ўринга эканлиги билан таъкидланади.

Keywords: лингвопоэтика, лингвистик поэтика, тенденция, тил, адабиёт, структурализм, методология, экспрессион элемент, парадигма, парадигматика,

About: FARS Publishers has been established with the aim of spreading quality scientific information to the research community throughout the universe. Open Access process eliminates the barriers associated with the older publication models, thus matching up with the rapidity of the twenty-first century.

Received: 22-03-2023

Accepted: 22-03-2023

Published: 22-03-2023

Abstract: This article will be devoted to the role of linguopoetics in world linguistics and literary studies, its study by Russian and European scientists, the study, analysis of grammatical means and the attitude of linguists to them. The attitude is expressed to the opinions of scientists that linguopoetic research has its own long historical past, its tendency of studying literature and linguistics, consisting of interrelated areas of study, linguistic-paradigmatic relations that do not exist, and, conversely, systems of units in the presence of syntagmatic relations. The study of linguopoetics at the methodological level is emphasized by the fact that it occupies a special place in the field of linguistics.

Keywords: linguopoetics, linguistic poetics, tendency, language, literature, structuralism, methodology, element of expression, paradigm, paradigmatics,

About: FARS Publishers has been established with the aim of spreading quality scientific information to the research community throughout the universe. Open Access process eliminates the barriers associated with the older publication models, thus matching up with the rapidity of the twenty-first century.

Бадий асар тилининг лингвистик жиҳатдан тадқиқ қилиниши бугунги кунда долзарб мавзулардан бири бўлиб қолмоқда. Тилшунослик соҳасида яқин вақтлар ичида олиб борилган кўплаб тадқиқотлар айнан бадий асар тилининг лексик-семантик, морфологик, синтактик, пунктуацион, стилистик, прогматик, когнитив йўналишлар асосида олиб борилди.

Тилшуносликнинг бадий асар тилини ўрганиш соҳаси лингвопоэтика бўлиб, у ҳам ўзининг узоқ ўтмишига, тадқиқ доирасига эгадир. Хусусан, А.А. Потебня, Л. В. Щерба, В.В. Виноградов, В.М.Жирмунский, А. В. Чичерин ва бошқа кўплаб олимларнинг ишларида айнан лингвопоэтиканинг тадқиқи доир кўплаб илмий асосланган маълумотларни олиш мумкин.

Л.В. Щерба бадий асарни талқин қилишда нафақат ғояга ойдинлик киритиш, балки адабий ижоднинг бадий томонига ҳам баҳо бериш муҳимлигини ва бу билан тилнинг индивидуал экспрессион

элементларининг нозик семантик нюансларини тушунмасдан, матнни лингвистик таҳлилисиз мумкин эмаслигини таъкидлайди¹⁹⁴.

Агар тарихга назар ташлайдиган бўлсак, бадиий матнни таҳлил қилишга уринишлар Аристотель томонидан илк бора амалга оширилганини кўришимиз мумкин. Унинг адабиёт ҳақидаги рисолалари (трактатлари) бадиий асар тилининг энг изчил ва пухта ўрганилган тадқиқотлари ҳисобланади. Бугунги кунгача унинг лингвопоэтикага оид қарашлари тадқиқотчиларнинг эътибор марказида туради. У ўзининг асарларида нафақат бадиий адабиёт жанрларини таҳлил қилиб, тропларни аниқлаштиради ҳамда нотиклик санъатининг назарий асосларини келтиради, балки, бадиий ижоднинг моҳияти ва мақсадларини очиб беришга ҳам ҳаракат қилади.

Демак, тилшунослик ва адабиёт, яъни икки соҳани бирлаштириш ҳаракатлари, уларни бир-бирига боғлиқ ҳолда тадқиқ қилиш тенденцияси узок вақтлардан буён амалга оширилаётган жараён бўлиб, янги илмий соҳа – лингвопоэтиканинг пайдо бўлиши вақт масаласи билан боғлиқ бўлган, деган хулосага келишимиз мумкин.

В.В.Виноградов илмий ишларида ҳам бадиий асар тилини ўрганиш бўйича алоҳида филологик соҳанинг зарурати ҳақидаги қарашларни кўриш мумкин. У биринчилардан бўлиб, “лингвистик поэтика” терминини қўллади ва лингвопоэтиканинг мақсад ва вазифаларини филологик соҳанинг бир тармоғи сифатида шакллантирди.

Россия ва Европада лингвопоэтик тадқиқда иккита тенденция мавжуд, яъни тизимли (структур) – семиотик ёндашув ва филологик ёндашув. Биринчи ёндашувга Р. О. Якобсон, А. Греймас, Р. Барт, С. Левин, М. Риффатер, Ю.М. Лотман кабилар кирса, иккинчи ёндашувга В.В. Виноградов, Г.О. Винокур, Л.В. Щерба, Б.В. Томашевский, А.М. Пешковский, О.С. Ахманова, Р.А. Будагов, Э. Аларкос Лъорака, Х.-А. Мартинеса каби тилшунос олимлар киради¹⁹⁵.

Хусусан, Р.Якобсон шеърятнинг тизимли таҳлилинини яратган Ферденанд де Соссюр томонидан таклиф қилинган тилга тизимли ёндашув асосида наср, яъни шеърят – парадигматик танлов ўқининг синтагматик бирикмалар ўқиға проекция эканлигини таъкидлайди.

Тилшунослик структурализмининг бошланишида тилшунослик позитивист фан сифатида қурилиб, тил фанининг ишора тизимида аниқ предмети, усули ва вазифаларига эга бўлди. Тил – парадигматик муносабатлар мавжуд бўлмаган ва, аксинча, синтагматик муносабатлар

¹⁹⁴ Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку. М.: Учпедгиз, 1957. 97-с.

¹⁹⁵ Липгарт А.А. Основы лингвопоэтики. — М.: «КомКнига», 2006. — 168 с.

мавжудлигидаги бирликлар тизимларидан таркиб топган тилшунослик объектига айланди. Тилни таърифлашда модел, нутқ акти иштирокчиларидан ва уни кўпайтириш шартларидан мустақил лингвистик белги каби тушунчалар пайдо бўлди.

Р.Якобсон тилни код сифатида қўллаш ва ундан фойдаланишнинг функционалистик моделини таклиф қилди. Унинг фикрича, бадиий адабиёт, айниқса лирик тилнинг поэтикасини шакллантиришда бой анъана учун бошланғич нуктага айланди.

"Лингвистик поэтика" атамаси 1960 йилларда бадиий адабиёт тилини ўрганишга қизиқиш пайдо бўлганидан кейин юзага келди. Бироқ, олимлар бу атамани турлича тушунишган. Хусусан, В.В. Виноградов ундан бадиий адабиёт тили эквиваленти сифатида фойдаланган бўлса, В.П. Григориев ушбу атамани бадиий адабиётнинг услуби ёки таркибий поэтика деб ҳисоблайди¹⁹⁶.

Буюк рус тилшунос олими В.В. Виноградовнинг фикрича, лингвопоэтик тадқиқотнинг вазифаси оғзаки – бадиий ижод ишларида лингвистик бирликларнинг эстетик функциясини ўрганишдир. Ёзувчи ижоди, унинг мавзулари ва образлари ҳамда дунёқараши тил орқали ифода этилганлиги сабабли уларни бадиий асар тилини таҳлил қилиш орқали идрок этиш керак. Бир-бирига боғлиқ бўлган учта: тарих, адабиётшунослик ва тилшунослик фанларининг ўзаро таъсири шароитида адабий асарни тўлиқ ва етарли даражада англаш мумкин бўлади¹⁹⁷.

В.В. Виноградов тилни ўзаро боғлиқ ва ўзаро таъсир қилувчи иккита контекстда ўрганиш зарурлиги тўғрисида тезисни илгари суради, яъни миллий адабий тил ва унинг услублари ҳамда бадиий адабиёт тили жанрлари ва услублари билан: "Бадиий асар тилини ўрганиш бир вақтнинг ўзида ҳам ижтимоий-лингвистик, ҳам бадиий-услубий бўлиши керак."¹⁹⁸ У бадиий нутқни ўрганишнинг иккита усулини белгилаб беради. Биринчиси, бутун оғзаки ва бадиий асарни таҳлил қилиш ва тушуниш, иккинчиси – оғзаки ва бадиий ижод таркибий қисмларининг энг асосий элементлардан бўлган товушлар ва фонемаларни, қабул қилинган қоидалар ва меъёрларга мувофиқ сўзлар ва ибораларга айлантирган ҳолда эстетик ва услубий ўрганиш.

Лингвопоэтика методологиясига ўз ҳиссасини қўшган олимлардан яна бири – В.М.Жирмунский. Шакл ва мазмун ҳақида гапирар экан у шаклдаги

¹⁹⁶ Полякова, Е. В. Стилистические и лингвопоэтические особенности рассказов Г. Х. Манро :. дис. ... канд. филол. наук / Е. В. Полякова. – Москва, 2014. – 225 с.

¹⁹⁷ Карпова Л.С. Лингвопоэтика повествовательных типов в английских сонетах елизаветинского периода (на материале произведений Э.Спенсера, С.Дэниела, У. Шекспира). – Дис...канд.филол.наук. МГУ им. М.В.Ломоносова. Филол. фак. Каф.англ.языкознания. – М., 2009.

¹⁹⁸ Виноградов В.В. Избранные труды. Поэтика русской литературы. - М., 1976.29-с.

хар қандай ўзгариш муқаррар равишда янги таркибни ошқор қилишни талаб қилади, гўёки таркиб ўзгариши шаклга таъсир қилганидек, деб таъкидлайди. Шундай қилиб, бадиий асар мазмунини тилнинг ифода воситалари билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ўрганиш лозим. “Шеърят – сўз санъати, шеърят тарихи – сўз тарихи” – деб таъриф беради олим ҳамда поэтика муаммоларини ўрганишда шеърят тили ва сўзни бошланғич нукта деб ҳисоблайди¹⁹⁹.

Жирмунский бадиий асарни ўрганишда алоҳида усулларни ажратиб кўрсатиш заруратини таъкидлайди. Бадиий асарнинг жонли бирлигида барча техникалар ўзаро таъсирга эга бўлиб, битта бадиий вазифага бўйсунди, яъни ҳиссий таъсирни кучайтириш истагини бажаради²⁰⁰.

А.В.Чечерин тадқиқотларида ҳам бадиий асар тилини ўрганиш муаммолари ўрганилади. У В.В. Виноградов ва А.А.Потебнялар томонидан бошланган сўзнинг ички шаклини ўрганиш лингвопоэтик таълимини ривожлантиради. У сўз ва бадиий асарда мавжуд бўлган умумий хусусиятлар ҳақида фикр билдиради. Мураккаб ички тузилишга эга бўлган сўз бошқа сўзлар билан алоқага киришганда муҳим мазмунни касб этади²⁰¹.

Бадиий асарнинг лингвистик таҳлили адабиётшунослик таҳлили билан чамбарчас боғлиқдир. Чунки тил воситасида муаллиф ҳам ўз фикрларини, ҳам айтилганларга ўз муносабатини ифодалаб бера олади. Филологик таҳлилнинг мақсади бу нафақат муаллиф фикрини ўрганиш, балки ёзувчининг индивидуал, ўзига хос маҳоратини ҳам ўрганиш ҳамдир.

Шундай қилиб, икки ёндашув – тил ва адабиёт услубларининг бирига яқинлашуви ва ўзаро тўқнашуви натижасида янги филологик “лингвопоэтика” бўлими пайдо бўлди.

Лингвопоэтика соҳасида охириги қирқ йил ичида Москва давлат университетининг инглиз филологияси кафедрасида О.С. Ахматова, В.Я. Задорнова, А.А. Липгарт каби олимлар В.В. Виноградов томонидан ўрнатилган анъаналар асосида шуғулланиб келишмоқда. В.Я. Задорнова ва А.А. Липгартлар ўрнатилган анъаналарни давом эттириб, ўтмишдошлар тажрибасини умумлаштиришди ва янги илмий ёндашув амалиёти учун назарий асос яратдилар.

Профессор Липгарт лингвопоэтикага “бадиий матнда ишлатиладиган услубий белгиланган лингвистик бирликлар уларнинг функциялари ва

¹⁹⁹ Жирмунский В.М. Поэтика А. Блока // Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. - Л., 1971. 21-с..

²⁰⁰ Жирмунский В.М. Поэтика А. Блока // Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. - Л., 1971. 34-с.

²⁰¹ Карпова Л.С. Лингвопоэтика повествовательных типов в английских сонетах елизаветинского периода (на материале произведений Э.Спенсера, С.Дэниела, У. Шекспира). – Дис...канд.филол.наук. МГУ им. М.В.Ломоносова. Филол. фак. Каф.англ.языкознания. – М., 2009.

маълум ғоявий-бадий таркибни етказиш ва эстетик аҳамияти масалалари билан боғлиқ ҳолда кўриб чиқиладиган филологиянинг бўлими" деб аниқ таъриф берди²⁰².

Профессор В. Я. Задорнова эса тадқиқот мавзусини белгилади. Унинг фикрига кўра, бу "бадий асарда ишлатиладиган лисоний воситаларнинг умумийлиги, унинг ёрдамида ёзувчи ўзининг ғоявий ва бадий концепциясини ўзида мужассам этиши учун зарур бўлган эстетик таъсирни беради"²⁰³.

Шунингдек, у лингвопоэтик таҳлил методологиясининг батафсил тавсифини беради. Ва ўрганилаётган мавзу бўйича илмий адабиётларни батафсил таҳлил қилгандан сўнг, у бадий асарларнинг хилма-хиллиги ва ўзига хослиги лингвопоэтик таҳлилнинг ягона услубини шакллантиришга тўсқинлик қилади, шу муносабат билан турли хил услубий ёндашувлар пайдо бўлди деган хулосага келади. Тадқиқотчининг фикрига кўра, лингвопоэтик таҳлилнинг мақсади оғзаки ва бадий ижод жараёнида маълум бир тил бирлиги муаллиф томонидан қандай таркибга киритилганлигини, лингвистик воситаларнинг у ёки бу ноёб бирикмаси қандай қилиб бу эстетик эффектни яратишга олиб келишини аниқлашдир²⁰⁴.

Демак, тил ва адабиёт муштараклиги уларнинг бир-бирини тўлдириши, бир-бирини тақозо этиши билан белгиланар экан, тадқиқ жараёнида турли бадий асарларнинг лингвистик таҳлили бир неча асарлардан буён ўз тадқиқига эга. Биз нафақат рус ва Европа тилшунослигида, балки туркий тиллар, хусусан, ўзбек тилида яратилган ноёб асарларнинг лингвистик, яъни грамматик воситаларнинг қўлланилиши доирасида таҳлил қилишни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик. Ўзбек олимларининг бу борадаги қарашлари, илмий-тадқиқот ишлари ва наҳрлар асосида лингвопоэтиканинг кенг миқёсда ўрганилаётганига бир неча бор гувоҳ бўлдик.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Виноградов В.В. Избранные труды. Поэтика русской литературы. - М., 1976.29-с.
2. Жирмунский В.М. Поэтика А. Блока // Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. - Л., 1971. 21-с..

²⁰² Липгарт А.А. Основы лингвопоэтики. — М.: «КомКнига», 2006. 18-с.

²⁰³ Задорнова В.Я. Словесно-художественное произведение на разных языках как предмет лингвопоэтического исследования: дис. ... д-ра филол. Наук: В.Я. Задорнова; МГУ им. М. В. Ломоносова – М., 1992. 19-с.

²⁰⁴ Задорнова В.Я. Словесно-художественное произведение на разных языках как предмет лингвопоэтического исследования: дис. ... д-ра филол. Наук: В.Я. Задорнова; МГУ им. М. В. Ломоносова – М., 1992. 70-с.

3. Задорнова В.Я. Словесно-художественное произведение на разных языках как предмет лингвопоэтического исследования: дис. ... д-ра филол. Наук: В.Я. Задорнова; МГУ им. М. В. Ломоносова – М., 1992. 19-с.
4. Карпова Л.С. Лингвопоэтика повествовательных типов в английских сонетах елизаветинского периода (на материале произведений Э.Спенсера, С.Дэниела, У. Шекспира). – Дис...канд.филол.наук. МГУ им. М.В.Ломоносова. Филол. фак. Каф.англ.языкознания. – М., 2009.
5. Липгарт А.А. Основы лингвопоэтики. – М.: «КомКнига», 2006. – 168 с.
6. Мусулманова Н. Integration of language and education in Uzbekistan. INTERNATIONAL CONFERENCE: ACTUAL PROBLEMS AND SOLUTIONS OF MODERN PHILOLOGY Published by Research Support Center Section 4: Integration of language and education <https://doi.org/10.47100/.v1i2.300> 2021.01.02.
7. Мусулманова Н. Абдулла Орипов шеърятда морфологик воситаларнинг грамматик маънолари. “Ўзбек тилшунослиги масалалари” илмий мақолалар тўплами. Қарши. Насаф нашриёти. 2018 йил № 8. 18-20-б.
8. Полякова, Е. В. Стилистические и лингвопоэтические особенности рассказов Г. Х. Манро :. дис. ... канд. филол. наук / Е. В. Полякова. – Москва, 2014. – 225 с.
9. Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку. М.: Учпедгиз, 1957. 97-с.